

Władysława Muszyńska

SYTUACJA FINANSOWA GOSPODARSTW DOMOWYCH W POLSCE W LATACH 2000-2004

1. Wstęp

Badania sytuacji finansowej gospodarstw domowych są istotnym elementem badań szeroko pojmowanych warunków i jakości życia ludności. Warunki finansowe gospodarstw domowych określają możliwości zaspokojenia ich potrzeb konsumpcyjnych, głównie przez dokonywanie odpowiednich wyborów dóbr i usług w procesie wymiany rynkowej. Analiza możliwości finansowania konsumpcji gospodarstw domowych umożliwia ocenę potencjalnego popytu konsumpcyjnego na wielu rynkach branżowych.

Celem artykułu jest poznanie zmian w sytuacji finansowej gospodarstw domowych, jakie dokonały się w latach 2000-2004, w okresie szczególnym: na początku nowego stulecia oraz przed przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej 1 maja 2004 r. Był to także okres, w którym kończył się proces transformacji gospodarki polskiej z centralnie planowanej na gospodarkę rynkową o systemie kapitalistycznym.

Na sytuację finansową, jako ekonomiczną determinantę konsumpcji gospodarstwa domowego bądź jednostki ludzkiej, wpływają następujące czynniki:

- wielkość dochodu rozporządzalnego ogółem gospodarstwa domowego oraz struktura tego dochodu uwzględniająca główne źródła jego pochodzenia, takie jak: wynagrodzenie za pracę najemną, emerytury i renty, dochody z gospodarstwa rolnego, z pracy na własny rachunek, z własności i pozostały dochód,
- relacja wydatków konsumpcyjnych do dochodu rozporządzalnego,
- posiadanie oszczędności i innych form zasobów finansowych oraz cele oszczędzania gospodarstw domowych,
- wielkość oraz struktura rodzajowa kredytów i pożyczek, a także przyczyny ich zaciągania,

- subiektywna ocena materialnych warunków życia gospodarstw domowych,
- zadowolenie z dochodów i sytuacji finansowej wyrażone w badaniach CBOS,
- postrzeganie przez Polaków biedy i bogactwa, co może mobilizować do poprawy sytuacji finansowej dzięki podejmowaniu działań w celu zwiększenia zamożności gospodarstwa domowego (postawa aktywna) lub wyzwalać postawę pasywną zgodną z mitem „biednym współczujemy – bogatym zazdrościmy, a nawet przejawiamy wobec nich uczucie nienawiści”. Powoduje to brak akceptacji społeczeństwa polskiego, w większości niezamożnego, dla zjawiska tzw. szybkiego bogacenia się niektórych grup społecznych.

Pozostałe czynniki ekonomiczne (poza dochodami bieżącymi) wpływające na poziom życia gospodarstwa domowego to:

- zasoby majątkowe gospodarstwa domowego oraz jego dostęp do dóbr publicznych,
- poziom i relacje cen artykułów konsumpcyjnych,
- podaż dóbr konsumpcyjnych oraz sposoby ich dystrybucji¹.

Czynniki te nie są jednak przedmiotem rozważań w niniejszym artykule, ponieważ głównym celem rozważań jest analiza i ocena finansowych uwarunkowań zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych gospodarstw domowych. W wyniku dotychczas prowadzonych badań w obszarze konsumpcji i dochodów powstały istotne źródła literaturowe, m.in. publikacje J. Kramer, J. Sikorskiej i W. Muszyńskiej charakteryzujące przemiany dochodów i konsumpcji gospodarstw domowych we wcześniejszych okresach: 1987-1990², 1989-1994³, 1973-1995⁴, 1989-1995⁵, umożliwiające długookresową analizę porównawczą i ocenę kierunków tych przemian.

2. Sytuacja dochodowa gospodarstw domowych w latach 2000-2004 – poziom, zróżnicowanie i struktura

2.1. Identyfikacja zakresu pojęcia dochodów i ich przydatności w badaniach marketingowych

Badania dochodów osobistych ludności i dochodu gospodarstw domowych wymagają umiejętnego posługiwania się miernikami sytuacji dochodowej oraz źródłami informacji o dochodach i wydatkach w celu uzyskania porównywalności danych pod względem podmiotowym, przedmiotowym, czasowym i przestrzen-

¹ C. Bywalec, L. Rudnicki, *Konsumpcja*, PWE, Warszawa 2002, s. 57.

² J. Kramer, *Konsumpcja. Prawidłowości, struktura, przyszłość*, PWE, Warszawa 1993.

³ J. Kramer, *Konsumpcja w gospodarce rynkowej*, PWE, Warszawa 1997.

⁴ J. Sikorska, *Konsumpcja. Warunki, zróżnicowania, strategie*, IFiS PAN, Warszawa 1998.

⁵ W. Muszyńska, *Kształtowanie się dochodów osobistych w skali makroekonomicznej i gospodarstw domowych* (s. 11-34), *Subiektywna ocena standardu życia gospodarstw domowych w warunkach transformacji* (s. 167-170), *Przemiany w strukturze wydatków i spożycia gospodarstw domowych* (s. 103-208), [w:] *Zmiany zachowań konsumenckich w warunkach transformacji polskiej gospodarki*, red. K. Mazurek-Lopacińska, AE, Wrocław 1998.

nym. Trudności w identyfikacji zakresu pojęcia „dochód rozporządzalny” powodują konieczność definiowania używanych w badaniach kategorii, opisujących dochody ludności. Nie tylko w języku potocznym mylone są pojęcia dochodu osobistego brutto i netto, w ujęciu nominalnym i realnym, uwzględniającego wszystkie składniki dochodu, a nie tylko z podstawowego źródła utrzymania, dochodu bieżącego, przeszłego i przyszłego.

Ustawa o podatku dochodowym od osób fizycznych (z 26 lipca 1991 r.) uporządkowała zakres źródłowy dochodów podatnika, zasady określania kosztów uzyskania przychodów, pojęcia dochodu przed i po zapłacie podatku dochodowego, a mimo to pytanie o dochody w badaniach rynkowych budzi w społeczeństwie największe opory, wątpliwości, nieumiejętność określania przeciętnego dochodu miesięcznego na 1 osobę w gospodarstwie domowym, uwzględniającego wszystkie źródła przychodów w stosunku rocznym.

W badaniach sondażowych na temat materialnych warunków życia przyjmuje się często kryteria oparte na subiektywnym postrzeganiu własnej sytuacji finansowej, ponieważ „coraz częściej pytania o dochody spotykają się z odmową udzielania odpowiedzi”⁶ podczas wypełniania kwestionariuszy ankietowych. Natomiast udzielone odpowiedzi są trudne do zweryfikowania pod względem dokładności i rzetelności podanych danych o dochodach rodziny i osobistych respondenta.

Dostęp do wiarygodnych i kompletnych źródeł danych o dochodach i wydatkach nabywców (konsumentów) indywidualnych umożliwia analitykom rynkowym i marketingowym ocenę pojemności i chłonności docelowych rynków konsumpcyjnych towarów i usług oraz prognozowanie rozwoju popytu i potrzeb gospodarstw domowych.

Badacze rynkowi mają utrudniony dostęp do danych o finansach gospodarstw domowych, gromadzonych przez urzędy skarbowe, instytucje ubezpieczeniowe, banki i inne organizacje finansowe. Z tego powodu korzystają z wyników badań budżetów gospodarstw domowych i warunków życia ludności prowadzonych w sposób ciągły przez Główny Urząd Statystyczny w długim okresie. Analiza szeregów czasowych wymaga również zwracania uwagi na zmiany w metodologii badań gospodarstw domowych i terminologii dostosowanej do europejskich standardów statystyki publicznej.

W praktyce badawczej sytuację finansową gospodarstw domowych opisują następujące warunki: dochód rozporządzalny przeznaczony na wydatki i na przyrost oszczędności, wydatki ogółem obejmujące wydatki na towary i usługi konsumpcyjne oraz pozostałe wydatki.

⁶ Jak podaje CBOS w badaniu „Poczucie zagrożenia biedą i postrzeganie rozmiarów ubóstwa w Polsce” przeprowadzonego od 5 do 8 marca 2004 r., ok. 25% badanych nie udzieliło odpowiedzi na pytanie o wysokość dochodów. W badaniu tym przyjęto, że wśród różnych miar stosowanych w szacowaniu społecznej skali ubóstwa najważniejszy jest dochód. CBOS, Warszawa, kwiecień 2004 (www.cbos.pl), komunikat z badań.

„Pozostałe wydatki” różnicują pojęcia dochodu rozporządzalnego oraz dochodu do dyspozycji gospodarstwa domowego. Dochód do dyspozycji stanowi wynik pomniejszenia dochodu rozporządzalnego o pozostałe wydatki i jest przeznaczony na finansowanie wydatków na towary i usługi konsumpcyjne oraz na przyrost oszczędności gospodarstw domowych⁷. Wiedza o poziomie, dynamice rozwoju oraz strukturze rodzajowej dochodu rozporządzalnego w odniesieniu do gospodarstw domowych ogółem w skali kraju oraz w przekroju typów społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych pozwala badaczom rynku wykorzystać kryterium dochodowe w procesie segmentacji zarówno rynku krajowego, jak i rynków regionalnych oraz lokalnych.

2.2. Poziom i zróżnicowanie przeciętnego dochodu rozporządzalnego według typów gospodarstw domowych w latach 2000-2004

Analiza dochodu rozporządzalnego gospodarstw domowych Polsce w latach 2000-2004 pokazuje pewne ukształtowane relacje i stopień zróżnicowania dochodu między badanymi typami gospodarstw domowych (tab. 1). W okresie pierwszego 5-lecia nowego stulecia dochód nominalny wzrósł o 20% w gospodarstwach ogółem (z 610 zł w 2000 r. do 735 zł w 2004 r. na 1 osobę miesięcznie). Wzrost dochodów w 2004 r. uwzględniał już zjawiska występujące w gospodarce w związku z członkostwem Polski w Unii Europejskiej. Wartość (99,8%) wskaźnika dynamiki dochodów w ujęciu realnym w 2004 r. wskazuje, że przeciętne gospodarstwo domowe nie odczuło poprawy sytuacji materialnej, pomimo wzrostu nominalnych dochodów ogółem o 3,3%⁸. Wyjątek stanowił w 2004 r. wzrost dochodów gospodarstw rolników, w wyrażeniu zarówno nominalnym (wzrost o 13,2% do 2003 r.),

⁷ Definicje dochodu i wydatków przyjęto za: „Mały Rocznik Statystyczny” 2004, GUS, Warszawa 2005 (www.stat.gov.pl/s. 182):

- Dochód rozporządzalny obejmuje bieżące dochody pieniężne i niepieniężne (w tym wartość spożycia naturalnego, tj. wartość towarów i usług konsumpcyjnych pobranych na potrzeby gospodarstwa domowego z działalności gospodarczej na własny rachunek – rolniczej i pozarolniczej – oraz wartość towarów i usług otrzymanych bezpłatnie), bez zaliczek na podatek dochodowy od osób fizycznych płacących z tytułu dochodów (z pracy najemnej, ze świadczeń z ubezpieczeń społecznych i świadczeń pomocy społecznej), bez składek na obowiązkowe ubezpieczenia społeczne płacone przez ubezpieczonego pracownika oraz bez podatków płaconych przez osoby pracujące na własny rachunek.
- Wydatki na towary i usługi konsumpcyjne przeznaczone są na zaspokojenie potrzeb gospodarstwa domowego. Obejmują wydatki na towary i usługi zakupione za gotówkę i na kredyt, wartość artykułów otrzymanych bezpłatnie oraz wartość spożycia naturalnego.
- Pozostałe wydatki obejmują m.in. kwoty przekazane innym gospodarstwom domowym i instytucjom niekomercyjnym, w tym dary; koszty zakwaterowania młodzieży i studentów uczących się poza domem; alimenty od osób prywatnych; niektóre podatki, np.: od nieruchomości, od spadków i darowizn, od dochodów z własności, z wynajmu i sprzedaży nieruchomości; straty pieniężne.

⁸ Por. *Sytuacja gospodarstw domowych w 2004 r. w świetle wyników badań budżetów gospodarstw domowych*, GUS, 2005 (www.stat.gov.pl).

jak i realnym (wzrost o 8,7%). Sądzi się, że wyjątkowa dynamika wzrostu dochodów rolników jest wynikiem nie tylko uzyskania dobrych plonów w rolnictwie, ale także wypłaty dopłat bezpośrednich dla gospodarstw rolnych z budżetu Unii Europejskiej w IV kwartale 2004 r. Wskazuje na to gwałtowny wzrost depozytów w bankach spółdzielczych, spowodowany wpływającymi na rachunki rolników dopłatami bezpośrednimi⁹ z tytułu prowadzenia działalności rolniczej na określonej powierzchni gruntów rolnych.

Drugą grupą gospodarstw domowych, w których nieznacznie poprawiła się sytuacja finansowa w 2004 r., są gospodarstwa pracujących na własny rachunek (wzrost dochodów nominalnych o 4,7%, a dochodów realnych o 1,4%).

Tabela 1. Poziom przeciętnego dochodu rozporządzalnego i jego zróżnicowanie w przekroju gospodarstw domowych w latach 2000-2004

Przeciętny dochód rozporządzalny		Ogółem	W tym gospodarstwa domowe						
			pracowników	pracowników użytkujących gospodarstwo rolne	rolników	pracujących na własny rachunek	emerytów i rencistów		
							razem	emerytów	rencistów
2000 ^a	zł	610	657	484	456	795	617	696	495
	%	100	108	79	75	130	101	114	81
2001 ^b	zł	644	683	510	497	808	674	769	530
	%	100	106	79	77	125	105	119	82
2002 ^c	zł	664	698	511	572	843	699	795	746
	%	100	105	77	86	127	105	120	82
2003 ^c	zł	681	730	521	474	860	720	814	563
	%	100	107	76	70	126	106	119	83
2004 ^d	zł	735	782	542	541	935	779	869	612
	%	100	106	74	74	127	106	118	83

^a *Budżety gospodarstw domowych w 2000 r.*, GUS, Warszawa 2001, s. 18; ^b *Warunki życia ludności w 2001 r.*, GUS, Warszawa 2002, s. 117; ^c *Mały Rocznik Statystyczny 2004*, GUS, Warszawa 2005, s. 183; ^d *Sytuacja gospodarstw domowych w 2004....*

Źródło: opracowanie własne.

W badanym okresie wyraźniej zwiększały się dochody nominalne gospodarstw emerytów i rencistów, osiągając wskaźnik dynamiki 126,2%; najmniejszy wzrost osiągnęły dochody gospodarstw pracowników użytkujących gospodarstwo rolne (112,1% w okresie od 2000 do 2004 r.).

Systematyczny wzrost dochodów nominalnych nie zmienił utrwalonego we wcześniejszych dekadach zróżnicowania poziomu dochodu rozporządzalnego między badanymi typami gospodarstw domowych. Jak przedstawiono w tab. 1, naj-

⁹ W. Grzegorzczak, *Rolnicy wydają pieniądze z dopłat*, „Rzeczpospolita” 2005, nr 186 (7175) z 10 sierpnia. W połowie 2005 r. obsługę rolników prowadziły 592 banki spółdzielcze, które dzięki rosnącym dochodom rolników ożywiły działalność i znacznie poprawiły wyniki finansowe.

wyższe relatywnie dochody przeciętne osiągają gospodarstwa pracujące na własny rachunek (935 zł w 2004 r.); są one wyższe od średnich o 27%. Również powyżej średniego poziomu (735 zł) uplasowały się dochody pracowników (782 zł) oraz emerytów i rencistów (779 zł; wyższe o 6%). Analiza rozpiętości poziomu dochodów emerytów w porównaniu z rencistami wskazuje, że dochód przeciętny emerytów (869 zł) od 2001 r. przekracza o 1/5 średni dochód ogółem, podczas gdy poziom dochodów rencistów w badanym okresie jest niższy od średniego o prawie 1/5 (612 zł – 2004 r.). Jeszcze bardziej od średniego poziomu różnią się dochody rolników (541 zł) i pracowników użytkujących gospodarstwo rolne (542 zł); w 2004 r. były niższe od gospodarstw ogółem o 26%. Dochody rolników były najniższe (70% średnich dochodów) w 2003 r.; jednakże odpowiednia polityka rolna UE spowodowała, że sytuacja finansowa wiejskich gospodarstw domowych w 2004 r. nieznacznie się poprawiła. Porównując stopień zróżnicowania dochodu rozporządzalnego gospodarstw w latach 1994¹⁰ i 2004, można zauważyć utrzymywanie się w ciągu 10 lat podobnych relacji, widoczna jest wyraźna tendencja do pogłębiania się dysproporcji między najwyższymi dochodami pracujących na własny rachunek (w 1994 r. – 129%, w 2004 r. – 127% średniej krajowej) a najniższym poziomem dochodów pracowników użytkujących gospodarstwo rolne (w 1994 r. – 84%, a w 2004 r. – 74% średnich dochodów ogółem gospodarstw).

Ocena zróżnicowania poziomu dochodu rozporządzalnego wewnątrz poszczególnych grup gospodarstw domowych w latach 2000-2004 także wskazuje na zwiększającą się różnicę między najwyższym poziomem dochodu (uzyskanym przez 20% osób) a najniższym (uzyskanym przez 20% osób). Dochód ogółem w 2000 r. był 6-krotnie wyższy od najniższego, a w 2004 r. wystąpił już 7-krotny jego wzrost. Mniejsze zróżnicowanie krańcowych wielkości występuje w dochodach pracowników (w 2000 r. 5-krotny wzrost, a w 2004 r. najwyższe dochody przekraczały najniższe 5,8 raza). Jeszcze słabiej są zróżnicowane dochody emerytów i rencistów (najwyższy dochód był 4,4 raza wyższy od najniższego). Zróżnicowanie to ma stały charakter i nie pogłębia się w gospodarstwach emerytów oraz rencistów. Występują tu bowiem ograniczone możliwości zwiększania przeciętnej emerytury i renty, których wartości są regulowane ustawowo przez państwo.

W badaniach budżetów gospodarstw domowych stosuje się również przeliczenia wartości dochodów na całe gospodarstwo domowe. Dane opisujące sytuację finansową gospodarstw w 2004 r. pozwalają zhierarchizować grupy gospodarstw domowych według poziomu osiągniętego przez wszystkich członków dochodu rozporządzanego. I tak najwyższy dochód wypracowały gospodarstwa pracujących na własny rachunek (ok. 3189 zł miesięcznie), następnie pracowników (ok. 2542 zł), pracowników użytkujących gospodarstwo rolne (ok. 2408 zł), rolników (ok. 2213 zł), emerytów (ok. 1721 zł), rencistów (ok. 1304 zł)¹¹. Taka dochodowa

¹⁰ Por. W. Muszyńska, *Kształtowanie się dochodów...*, s. 24.

¹¹ Por. *Sytuacja gospodarstw domowych w 2004...*

kolejność gospodarstw domowych utrzymała się w badanym okresie (od 2000 r.) i określa miejsce poszczególnych typów gospodarstw na mapie zamożności i warunków życia ludności w Polsce.

2.3. Analiza struktury dochodu rozporządzalnego gospodarstw domowych w przekroju typów gospodarstw w latach 2000 i 2004

Utrwalone i pogłębiające się zróżnicowanie warunków finansowych gospodarstw jest uzależnione od wielu czynników. Do najbardziej istotnych należą:

- główne źródło utrzymania rodziny,
- miejsce zamieszkania (geograficzne – region Polski, oraz miasto – wieś),
- poziom wykształcenia głowy gospodarstwa domowego,
- typ biologiczny rodziny,
- powierzchnia użytkowanego gospodarstwa rolnego (bądź działki) w gospodarstwach rolników i pracowników rolniczych.

Główne źródło utrzymania przejawia się w analizie struktury dochodu rozporządzalnego, która w ostatnich latach nieco się zmieniała, co pokazano w tab. 2. Największy udział w tworzeniu dochodów ma wykonywanie pracy najemnej w gospodarce narodowej (45,5% w 2004 r.). Udział tych dochodów jest coraz mniejszy (od 2000 r. zmniejszył się o 2,2%). Drugim ważnym źródłem utrzymania gospodarstw domowych są dochody ze świadczeń z ubezpieczeń społecznych i świadczeń z pomocy społecznej. Udział tych dochodów systematycznie wzrasta w dochodach ogółem: z 27,7% w 2000 r. do 35,4% w 2004 r. czyli o 7,7%. Wskazuje to na coraz większe problemy państwa w sfinansowaniu takich obciążeń społecznych. Zmianę w strukturze dochodu rozporządzalnego spowodował głównie wzrost udziału emerytur, natomiast nieznacznie obniżył się udział rent inwalidzkich i zasiłków dla bezrobotnych. Trzecie źródło dochodu gospodarstw ogółem to dochód z pracy na własny rachunek, którego udział wynosi 8% i nieznacznie się obniżył, co nie jest zjawiskiem pozytywnym dla oceny rynku pracy i aktywności ekonomicznej ludności w Polsce.

Analiza struktury dochodu rozporządzalnego w przekroju typów gospodarstw domowych pokazuje znaczenie podstawowych źródeł utrzymania w określeniu sytuacji finansowej rodzin oraz warunków ich życia.

Podstawowym źródłem finansów pracowników są dochody z pracy najemnej, których udział nieznacznie wzrósł w badanym okresie (z 80,9% w 2000 r. do 81,2% w 2004 r.). Drugim źródłem dochodu gospodarstw pracowników jest zwiększający się udział (10,2%) dochodu ze świadczeń z ubezpieczeń społecznych i pomocy społecznej. Trzecie źródło dochodów pracowników to pozostały dochód (6,4%), głównie dary od osób prywatnych (udział 5,4%).

W gospodarstwach pracowników użytkujących gospodarstwo rolne podstawowym źródłem dochodów są dochody z pracy najemnej (ok. 61%) oraz dochód ze świadczeń z ubezpieczeń społecznych, którego udział w analizowanym okresie

Tabela 2. Struktura dochodu rozporządzanego gospodarstw domowych w latach 2000 i 2004

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe											
	ogółem		pracowników		pracowników użytkujących gosp. rolne		rolników		pracujących na własny rachunek		emerytów i rencistów	
	2000	2004	2000	2004	2000	2004	2000	2004	2000	2004	2000	2004
Dochód rozporządzalny	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Dochód z pracy najemnej	47,7	45,5	80,9	81,2	60,7	60,9	0,1	0,1	13,1	13,5	8,6	8,2
Dochód z indywidualnego gospodarstwa rolnego/działki	5,4	4,1	0,4	0,2	14,6	13,0	72,2	72,8	0,6	0,1	1,4	0,9
Dochód z pracy na własny rachunek	8,6	8,0	1,6	1,7	1,0	1,2	1,6	1,8	75,3	74,7	0,9	1,0
Dochód ze świadczeń z ubezpieczeń społecznych i świadczeń z pomocy społecznej, w tym z:												
– emerytur	27,7	35,4	7,3	10,2	15,7	20,1	19,7	21,8	5,3	7,1	80,5	84,9
– rent inwalidzkich	17,3	19,9	3,1	2,5	7,1	7,6	10,7	9,8	2,1	2,2	55,9	58,3
– zasiłków dla bezrobotnych	7,3	5,8	3,0	1,8	6,3	4,6	7,2	6,2	2,1	1,4	17,9	13,7
	0,9	0,7	0,7	0,5	0,8	0,6	0,4	0,3	0,5	0,3	0,6	0,3
Dochód z własności oraz wynajem budynków i budowli nie związanych z działalnością gospodarczą												
	*	0,4	*	0,3	*	0,1	*	0,1	*	0,7	*	0,3
Pozostały dochód, w tym:	5,5	6,6	5,6	6,4	3,4	4,7	3,2	3,4	3,2	3,9	4,6	4,7
– dary od osób prywatnych	4,7	5,6	4,7	5,4	2,8	3,6	2,7	2,8	2,8	3,1	3,8	3,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Budżety gospodarstw domowych w 2000 r.*, GUS, Warszawa 2001, s. 18; *Sytuacja gospodarstw domowych w 2004...*

wzrósł znacznie (z 15,7% w 2000 r. do 20,1% w 2004 r.). Trzecim źródłem, charakterystycznym dla tego typu gospodarstw, są dochody z gospodarstwa rolnego, których udział w badanym okresie obniżył się z 14,6% do 13,0%; chociaż z definicji gospodarstwa pracowniczo-rolniczego wynika, że dochody z rolnictwa powinny stanowić główne źródło utrzymania i dorównywać dochodom z pracy najemnej w gospodarce narodowej.

Podstawą sytuacji finansowej gospodarstw rolników są dochody z indywidualnego gospodarstwa rolnego, których udział w ogólnym dochodzie rozporządzalnym nieznacznie wzrósł w 2004 r. i wynosi 72,8%, co stanowi prawie 3/4 całego dochodu. Drugim źródłem finansowania są dochody ze świadczeń społecznych, których udział w ogólnym dochodzie wzrósł z 19,7% w 2000 r. do 21,8% w 2004 r. Trzecie źródło finansowania to pozostały dochód, którego udział (powyżej 3,0%) nie wpływa znacząco na sytuację finansową rolników.

Najbardziej zróżnicowana struktura dochodu rozporządzalnego występuje w gospodarstwach pracujących na własny rachunek, które cechuje najlepsza, spośród badanych typów społeczno-ekonomicznych gospodarstw, sytuacja finansowa. Gospodarstwa te 3/4 dochodu uzyskują z głównego źródła utrzymania, czyli pracy na własny rachunek. Udział ten (ok. 75%) utrzymuje się na stałym poziomie od 2000 r. Drugim ważnym źródłem finansów tych gospodarstw są dochody z pracy najemnej w gospodarce narodowej. Ich udział w dochodzie rozporządzalnym w 2004 r. nieznacznie wzrósł (do 13,5%, tab. 2). Charakterystyczne dla oceny sytuacji finansowej tych gospodarstw jest to, że w najmniejszym stopniu korzystają z dochodów ze świadczeń społecznych, których udział w ogólnym dochodzie wynosił w 2004 r. tylko 7,1%. Natomiast stosunkowo duży udział (0,7%) dochodu rozporządzalnego pochodzi z własności oraz wynajmu budynków i budowli niezwiązanych z działalnością gospodarczą. To źródło dochodów w badaniach budżetów gospodarstw domowych nie ma większego znaczenia w ocenie ich sytuacji finansowej, chociaż dochody z własności osiągane przez sektor gospodarstw domowych w skali makroekonomicznej są uwzględniane w systemie rachunków narodowych jako źródło dochodów pierwotnych brutto.

Ostatnia grupa gospodarstw domowych to gospodarstwa emerytów i rencistów ujętych w tab. 2 łącznie, w których podstawowym źródłem utrzymania są dochody ze świadczeń społecznych (prawie 85% w 2004 r.), głównie z emerytur (58,3%) i rent inwalidzkich (13,7%). Istotne znaczenie dla sytuacji finansowej emerytów i rencistów ma uzyskiwanie dochodu z pracy najemnej (ponad 8% udziału w ogólnym dochodzie rozporządzalnym). Trzecie źródło finansowania to pozostały dochód (4,7% udziałów), w tym dary od osób prywatnych (3,8% udziału w dochodzie ogółem).

Pozostałe czynniki wpływające na poziom i strukturę dochodu rozporządzalnego, a tym samym ogólnie na sytuację finansową gospodarstw domowych, zostaną omówione ogólnie na podstawie źródeł statystycznych prezentowanych w niniejszym opracowaniu.

Istotnym uwarunkowaniem sytuacji materialnej gospodarstw domowych jest miejsce zamieszkania. W zależności od stopnia rozwoju gospodarczego danego regionu, województwa, powiatu, gminy bądź miasta (wsi) rozwija się rynek pracy, który ma zasadniczy wpływ na tworzenie miejsc pracy i wielkość dochodów gospodarstw domowych zarówno z pracy najemnej, jak i z pracy na własny rachunek.

Na rosnący poziom dochodu rozporządzalnego i jego strukturę duży wpływ ma wykształcenie członków gospodarstwa domowego, w szczególności głowy domu. W miarę wzrostu poziomu wykształcenia w dochodach gospodarstw zwiększa się udział z pracy najemnej o charakterze stałym oraz z pracy na własny rachunek.

Następny czynnik – typ rodziny biologicznej – również wpływa wyraźnie zarówno na poziom dochodu rozporządzalnego, jak i na przemiany w strukturze tego dochodu. W najlepszej sytuacji finansowej są małżeństwa bezdzietne, gospodarstwa mniej liczne, natomiast obecność w rodzinie większej liczby dzieci powoduje, że maleje znaczenie dochodów uzyskiwanych z pracy najemnej jako dominującego źródła utrzymania, a zwiększa się znaczenie dochodów ze świadczeń socjalnych, z pracy we własnym gospodarstwie rolnym (działce) oraz dochodów pochodzących z darów i pomocy społecznej, co powoduje zmiany w strukturze dochodu rozporządzalnego danej rodziny.

2.4. Zastosowanie skali ekwiwalentności OECD w pomiarze dochodu rozporządzalnego

W celu wyeliminowania wpływu zróżnicowanej struktury demograficznej gospodarstwa domowego na jego sytuację bytową oraz umożliwienia porównywalności wyników badania warunków życia ludności w Polsce i krajach europejskich, GUS w standardowych analizach stosuje skalę ekwiwalentności (oryginalną skalę OECD)¹². W skali oryginalnej OECD wagę 1 przypisuje się pierwszej osobie dorosłej w gospodarstwie domowym; wagę 0,7 każdej następnej osobie dorosłej oraz 0,5 każdemu dziecku (osoba do 14. roku życia).

Należy zawsze zwracać uwagę na sposób prezentacji wyników badań budżetów gospodarstw domowych i wyników ankietowego badania warunków życia przeprowadzonego przez GUS w latach 1997-2003. W tab. 3 przedstawiono zróżnicowane wartości wyników badania dochodów z zastosowaniem skali ekwiwalentności i bez jej zastosowania.

Badania budżetów gospodarstw domowych dostarczają tzw. obiektywnych wyników charakteryzujących sytuację materialną gospodarstw domowych, natomiast ankietowe badanie warunków życia ludności dostarcza analitykom wiedzy o subiektywnych ocenach swoich warunków życia i poziomu zaspokajania potrzeb (jest to tzw. samoocena sytuacji materialnej gospodarstwa domowego). Ocenę

¹² Za: *Sytuacja bytowa gospodarstw domowych w 2003 r.*, GUS, Wydział Warunków Życia Ludności, s. 2 (www.stat.gov.pl).

sytuacji finansowej oparto w tych badaniach na dochodach przeliczonych na jednostkę ekwiwalentną z uwzględnieniem skali ekwiwalentności OECD. Dlatego wartość przeciętnego dochodu miesięcznego różni się od przeciętnego dochodu na 1 osobę w gospodarstwie domowym w badaniach budżetów gospodarstw domowych (por. tab. 3). Poziom dochodów na jednostkę ekwiwalentną jest wyraźnie wyższy od przeciętnego dochodu w badaniach budżetów, w gospodarstwach ogółem o ponad 19%, a w gospodarstwach rolników i pracujących na własny rachunek o 25%. Natomiast zróżnicowanie w porównaniu z poziomem średniego dochodu w gospodarstwach ogółem jest zbliżone w gospodarstwach pracowników (106%; 107%), użytkujących gospodarstwa rolne (76%; 76%), rolników (73%; 70%). Dochody na jednostkę ekwiwalentną są znacznie wyższe w gospodarstwach pracowniczorolniczych (133%; 126%) oraz znacznie niższe w gospodarstwach rencistów (75%; 83%).

Tabela 3. Porównanie wartości przeciętnych miesięcznych dochodów gospodarstw domowych w 2003 r. (w świetle wyników badań budżetów gospodarstw domowych i warunków życia ludności, z zastosowaniem ekwiwalentności)

Gospodarstwa domowe	Przeciętne miesięczne dochody ^a na jednostkę ekwiwalentną		Przeciętny dochód rozporządzalny ^b na osobę		Różnica dochodów	
	zł	gospodarstwa ogółem = 100	zł	gospodarstwa ogółem = 100	zł	%
Ogółem	830	100	681	100	132	19,4
Pracowników	860	106	730	107	130	17,8
Pracowników użytkujących gospodarstwo rolne	620	76	521	76	99	19,0
Rolników	590	73	474	70	116	24,5
Pracujących na własny rachunek	1081	133	860	126	221	25,7
Emerytów	911	112	814	119	97	11,9
Rencistów	608	75	536	83	45	8,0
Utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	488	60	*	*	*	*

^a Przeciętne miesięczne dochody na jednostkę ekwiwalentną z uwzględnieniem skali OECD przeliczone przez GUS w badaniach warunków życia ludności; ^b Sytuacja gospodarstw domowych w 2003 r. w świetle wyników badań budżetów gospodarstw domowych, GUS, informacja sygnałna – „Mały Rocznik Statystyczny 2004”, s. 183.

Źródło: obliczenia własne.

Powyższa analiza porównawcza danych o dochodach i metod ich prezentacji wskazuje na potrzebę ostrożnego wykorzystywania bezwzględnych wartości dochodów (np. do prognozowania pojemności wyznaczanych segmentów rynku).

3. Analiza zasobów finansowych gospodarstw domowych i sposoby gospodarowania dochodem

3.1. Dochód rozporządzalny jako podstawa finansowania wydatków gospodarstw domowych w latach 2000 i 2004

Ocena sytuacji finansowej gospodarstw domowych wymaga rozpoznania ich zachowań wobec problemów związanych z zarządzaniem budżetem gospodarstwa. Chodzi nie tylko o ocenę skłonności do konsumpcji mierzonej stopniem finansowania wydatków konsumpcyjnych z dochodu rozporządzalnego gospodarstwa domowego (por. tab. 4), lecz także o ocenę skłonności gospodarstw do oszczędzania, inwestowania, zaciągania kredytów i pożyczek, a także ogólnej umiejętności gospodarowania dostępnymi środkami pieniężnymi i niepieniężnymi. Dane w tab. 4 wskazują, że w 2004 r. na wydatki konsumpcyjne przeznaczono relatywnie mniejszą część dochodu rozporządzalnego niż w 2000 r. Sytuacja taka wystąpiła we wszystkich typach gospodarstw, co oznacza, że więcej środków finansowych mogły one przeznaczyć na oszczędności. Największą skłonnością do oszczędzania charakteryzują się gospodarstwa pracujących na własny rachunek (8,6% dochodu mogły przeznaczyć na przyrost oszczędności) oraz pracowników (8,2% dochodu rozporządzalnego pozostałych po sfinansowaniu wydatków konsumpcyjnych). Najmniejszą zaś skłonność do oszczędzania wykazują gospodarstwa emerytów i rencistów, pomimo znacznego w ostatnich latach wzrostu dochodu, głównie z tytułu emerytur.

Ogólnie oceniając warunki sytuacji finansowej w latach 2000-2003 na podstawie wyników badania warunków życia prowadzonego przez GUS od 1997 r., można stwierdzić, że tylko 1/5 gospodarstw domowych posiadała oszczędności (tab. 5). W początkowym okresie badawczym odsetek gospodarstw posiadających oszczędności był wyższy (23-25%), lecz obniżył się w 2003 r. do 21%. Stosunkowo więcej gospodarstw (30-35%) jest zadłużonych i odsetek ten wyraźnie wzrasta, co jest konsekwencją prowadzonej przez państwo odpowiedniej polityki kredytowej w stosunku do sektora gospodarstw domowych, a także agresywnej działalności marketingowej banków proponujących gospodarstwom domowym różnorodne formy kredytów¹³.

O pogarszającej się sytuacji finansowej części gospodarstw domowych świadczy wzrost z 7 do 9% odsetka gospodarstw mających zaległości w regulowaniu bieżących płatności obowiązkowych, jak opłata za mieszkanie (czynsz i inne stałe opłaty) oraz za gaz, energię elektryczną (z 5 do 7% ogółu badanych).

¹³ W opinii banków komercyjnych główną przyczyną wzrostu popytu na kredyty mieszkaniowe i konsumpcyjne jest łagodzenie zasad ich przyznawania, co wynika przede wszystkim z narastającej presji konkurencyjnej banków, a także poprawienia się w 2005 r. sytuacji ekonomicznej coraz liczniejszej grupy gospodarstw domowych, [w:] *Raport o inflacji*, NBP Rada Polityki Pieniężnej, Warszawa, maj 2005 r., s. 42-44.

Tabela 4. Wydatki gospodarstw domowych w latach 2000 i 2004, ich udział w dochodzie rozporządzalnym, dynamika i zróżnicowanie według typów gospodarstw domowych

Gospodarstwa domowe		2000		2004		2004 i 2000 dynamika w %
		wydatki w zł	udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym w %	wydatki w zł	udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym w %	
Ogółem, w tym:	zł	599,49	98,2	694,70	94,5	115,9
	%	100,00		100,00		
Pracowników razem	zł	629,27	95,7	717,90	91,8	114,1
	%	105,00		103,30		
Pracowników użytkujących gospodarstwa rolne	zł	467,22	96,9	515,46	95,1	110,3
	%	77,90		74,20		
Rolników	zł	441,99	96,9	507,33	93,8	114,8
	%	73,70		73,00		
Pracujących na własny rachunek	zł	760,75	95,7	854,74	91,4	112,3
	%	126,90		123,00		
Emerytów i rencistów razem	zł	636,31	103,1	761,44	97,7	119,7
	%	106,10		109,60		

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Budżety gospodarstw domowych w 2000 r.*, GUS, Warszawa 2001, s. 18; *Sytuacja gospodarstw domowych w 2004...*

O sytuacji finansowej rodziny decydują nie tylko bieżące dochody, lecz także wielkość i struktura zasobów finansowych, takich jak lokaty w bankach, obligacje, fundusze powiernicze, papiery wartościowe, oszczędności w gotówce trzymane w domu itp.

Tabela 5. Warunki sytuacji finansowej gospodarstw domowych w Polsce w latach 2000-2003

Wyszczególnienie	% gospodarstw domowych			
	1997 ^a	2000 ^b	2001 ^a	2003 ^b
Posiadanie oszczędności	23	23	25	21
Zaciągnięte kredyty, pożyczki	30	34	32	35
Zaległości w opłatach:				
– za mieszkanie (czynsz, inne stałe opłaty)	8	7	8	9
– za gaz, energię elektryczną	5	5	7	7

Źródło: ^a *Zróżnicowanie warunków życia ludności w Polsce w 2001 roku*, GUS Warszawa 2002, s. 147; ^b *Sytuacja bytowa gospodarstw domowych...*

3.2. Formy i cele oszczędzania oraz przyczyny zadłużania się gospodarstw domowych

Od 1994 r. interesujące badania na temat oszczędzania, lokat i sposobów radzenia sobie z trudnościami finansowymi prowadzi okresowo Centrum Badania Opinii Publicznej. W tab. 6 umieszczono odpowiedzi respondentów na pytanie o jakiegokolwiek zasoby materialne, oszczędności lub inne walory, które można spieniężyć w razie potrzeby. Wymieniono wiele składników majątkowych, częściej lub rzadziej stosowanych w racjonalnym gospodarowaniu środkami finansowymi. Podczas obserwacji zachowań finansowych gospodarstw domowych w ciągu 10 lat (1994-2003) zauważono pewne tendencje zmian w postrzeganiu pewnych form oszczędzania. Respondenci najczęściej mają konto bankowe a vista w złotych lub ROR (ok. 30%), prawie 1/4 badanych posiada indywidualne polisy ubezpieczenia na życie (intensywność działań marketingowych ubezpieczycieli wpływa na rosnące znaczenie tej formy oszczędzania). Trzecim popularnym sposobem oszczędzania jest posiadanie konta bankowego terminowego w złotych (w końcu 2003 r. takie konto posiadało 19-18% badanych, podczas gdy 10 lat wcześniej tylko 6% korzystało z tej formy lokaty terminowej). Trudne do wyjaśnienia jest ciągle popularne przechowywanie gotówki (w złotych) w domu. Odsetek respondentów preferujących tę formę oszczędzania w całym badanym okresie wynosił 13-15%. Z deklaracji respondentów wynika, że „zwykła” książeczka oszczędnościowa staje się coraz mniej popularna (w 2003 r. korzystało z niej o połowę mniej osób niż w 1994 r.). Stosunkowo nową formą oszczędzania jest lokowanie pieniędzy w ziemi (działki budowlane, rekreacyjne itp.), co dziesiąty respondent wybrał tę formę lokowania kapitału.

Nieznacznie mniej badanych (po 8%) ulokowało pieniądze w nieruchomościach, mieszkaniach, które można sprzedać w razie potrzeby, a także w kosztownościach.

Pozostałe formy zasobów finansowych rzadziej są wybierane przez mieszkańców Polski, i tak: przedmioty wartościowe, dzieła sztuki posiadało tylko 5% (z tendencją rosnącą), konto bankowe terminowe o charakterze walutowym 3%, akcje firm notowanych na giełdzie, obligacje skarbu państwa, jednostki uczestnictwa w funduszu powierniczym wybrało po 2% respondentów, a najmniej popularne okazały się takie formy oszczędzania, jak: bony lokacyjne, walutowe konta bankowe a vista.

W badaniach CBOS prawie połowa (44%) ankietowanych przyznała, że nie posiada żadnych oszczędności ani innych zasobów materialnych, które można byłoby spieniężyć, tylko co czwarty respondent (25%) deklarował, że ma pieniądze odłożone na nieprzewidziane wydatki. Nie można więc mówić o bezpiecznej sytuacji finansowej gospodarstw domowych w Polsce, chociaż z danych NBP wynika,

Tabela 6. Stan posiadania zasobów materialnych, oszczędności i inne wartości majątkowe (w opinii respondentów badanych przez CBOS w latach 1994-2003)

Czy ma Pan(i)/mają Państwo jakieś zasoby materialne, oszczędności lub inne, które można spieniężyć w razie potrzeby? Czy jest/są to:	Wskazania respondentów według terminów badań										
	IV'94	IV'95	XI'95	X'96	II'97	X'97	III'99	X'99	X'01	X'02	X'03
	odsetki odpowiedzi twierdzących										
– książeczka oszczędnościowa	21	14	17	18	19	16	16	16	13	14	12
– konto bankowe terminowe w złotychkach	6	8	11	13	13	15	18	17	19	18	18
– konto bankowe a vista w złotychkach lub ROR	6	7	9	14	13	13	15	19	32	34	27
– bony lokacyjne	2	1	2	2	3	2	1	1	1	1	1
– walutowe konto bankowe terminowe	6	4	4	3	3	3	2	2	3	3	3
– walutowe konto bankowe a vista	6	3	4	3	3	2	2	2	2	2	1
– akcje firm notowanych na giełdzie	4	3	2	2	3	4	2	3	3	3	2
– obligacje skarbu państwa	2	2	4	4	8	6	6	3	2	2	2
– jednostki uczestnictwa w funduszu powierniczym	2	1	1	2	2	1	2	1	3	1	2
– indywidualna polisa ubezpieczenia na życie, Amplico Life, Commercial Union)*	–	–	–	–	15	13	15	18	25	24	23
– kosztowności	9	8	9	8	7	7	6	7	8	6	8
– gotówka (w złotych) w domu	16	11	15	13	14	15	12	7	12	8	13
– waluty w domu	3	3	2	3	3	2	2	1	3	2	2
– wartościowe przedmioty, które w razie potrzeby można spieniężyć, np. dzieła sztuki lub inne	–	–	–	–	4	–	–	4	3	2	5
– pieniądze ulokowane w nieruchomościach, mieszkaniach, które w razie potrzeby można sprzedać	–	–	–	–	11*	–	–	7	9	8	8
– pieniądze ulokowane w ziemi (działce budowlanej, rekreacyjnej itp.), które w razie potrzeby można sprzedać	–	–	–	–	–	–	–	9	10	8	10
Inne	2	1	1	2	1	2	2	2	0	1	1

* W poprzednich sondażach CBOS pytano o ubezpieczenie na życie w ogóle, nie tylko indywidualne. W 1996 r. ubezpieczenie takie deklarowało 21% respondentów.

** W 1997 r. pytano łącznie o lokaty w ziemi i nieruchomościach.

Źródło: *Oszczędności, lokaty i sposoby radzenia sobie z trudnościami finansowymi. Komunikat z badań*, oprac. W. Derczyński, CBOS, Warszawa, październik 2003.

że po okresie spadku depozytów gospodarstw domowych (I połowa 2004 r.) wystąpił ich wzrost na koniec 2004 r.¹⁴

W badaniach CBOS pytano też respondentów o sposoby radzenia sobie w razie braku pieniędzy. Badani najczęściej starali się jak najmniej wydawać, ograniczać wydatki (79%) oraz rezygnować z wydatków na niektóre cele (77%). Rzadziej zwracano się o pomoc do krewnych, rodziny (25%), zaciągano pożyczkę (26%), sięgano do oszczędności gotówkowych (23%). Tylko 8% respondentów było zmuszonych, ze względu na złą sytuację finansową, zwrócić się o pomoc do różnych instytucji i były to osoby mniej wykształcone, o najniższych dochodach, żyjące w złych warunkach materialnych¹⁵.

Wybór formy lokowania pieniędzy w gospodarstwach domowych zależy też od celów gromadzenia oszczędności. W tab. 7 zestawiono cele gromadzonych oszczędności w dwóch okresach: 2001 i 2003; podano też miejsce danego celu w hierarchii ważności. Wyniki badań GUS pokazują niewielkie przesunięcia miejsca niektórych celów. Ponad 30% badanych traktuje oszczędności jako rezerwę na

Tabela 7. Cel gromadzenia poprzez gospodarstwa domowe oszczędności w latach 2001 i 2003

Cel gromadzenia oszczędności	Częstość pojawiania się celu oszczędzania – w %			
	2001 ^a		2003 ^b	
Razem	100,00	ranga	100,00	ranga
Zakup droższych dóbr trwałego użytku (z wyjątkiem samochodu)	3,2	11	3,2	11
Zakup samochodu	2,6	13	2,3	13
Remont mieszkania, domu	8,8	4	8,2	4
Zakup domu, mieszkania, wkład do spółdzielni mieszkaniowej	4,9	7	4,2	8
Pokrycie wydatków konsumpcyjnych	5,6	6	4,7	7
Leczenie, rehabilitacja	9,8	3	9,6	3
Rezerwa na sytuacje losowe	29,8	1	30,8	1
Zabezpieczenie przyszłości dzieci	7,4	5	7,4	5
Zabezpieczenie na starość	12,1	2	14,2	2
Kształcenie	4,5	9	2,8	12
Wypoczynek	4,7	8	5,3	6
Inne cele	3,8	10	4,0	9
Bez specjalnego przeznaczenia	2,8	12	3,0	10

^a *Zróżnicowanie warunków życia...*, s. 50; ^b *Sytuacja bytowa gospodarstw domowych...*, s. 4.

Źródło: opracowanie własne.

¹⁴ Por. *Sprawozdanie z wykonania polityki pieniężnej w 2004 r.*, NBP RPP, Warszawa 2005, s. 55. RPP informuje, że gospodarstwa domowe lokują swoje oszczędności finansowe także poza sektorem bankowym. W 2004 r., podobnie jak w roku poprzednim, tempo wzrostu aktywów finansowych gospodarstw domowych gromadzonych w innych niż banki instytucjach finansowych znacznie przewyższało tempo wzrostu depozytów bankowych. Prowadzi to do zmiany struktury aktywów finansowych gospodarstw domowych.

¹⁵ *Oszczędności, lokaty...*

sytuacje losowe, ponad 14% odkłada pieniądze, aby zabezpieczyć starość, prawie 10% oszczędza na leczenie, rehabilitację.

Na czwartym miejscu jest oszczędzanie na remont mieszkania, domu (ponad 8%), na piątym – oszczędzanie w celu zabezpieczenia przyszłości dzieci (ponad 7% w skali). Wypoczynek, pokrycie wydatków konsumpcyjnych, zakup domu, mieszkania, wkład do spółdzielni, zakup dóbr trwałego użytku (z wyjątkiem samochodu), kształcenie i zakup samochodu to cele gromadzonych oszczędności według malejącego znaczenia w poprawie sytuacji finansowej.

Analiza sytuacji finansowej gospodarstwa domowego wymusza podjęcie decyzji o zaciągnięciu kredytów bądź pożyczeniu pieniędzy, gdy na zaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych gospodarstwa nie wystarczają ani dochody, ani ewentualne zasoby finansowe, które można byłoby spieniężyć. W latach 2000-2003 zadłużonych było 31-35% gospodarstw domowych, częściej w miastach niż na wsi. Najczęściej kredyty zaciągane były w bankach, a pożyczki pobierano w zakładach pracy. Rzadziej pożyczano pieniądze od rodziny lub znajomych.

Tabela 8. Powody zaciągania pożyczek (kredytów) przez gospodarstwa domowe w 2001 i 2003

Przyczyny zaciągania pożyczek (kredytów)	2001 ^a		2003 ^b	
	100	Ranga	100	Ranga
Razem	100		100	
Zakup droższych dóbr trwałego użytku (z wyjątkiem samochodu)	20,5	3	18,8	3
Zakup samochodu	12,5	4	10,0	4
Remont mieszkania domu	20,9	2	21,2	2
Zakup domu, mieszkania bądź wkład do spółdzielni mieszkaniowej	8,2	5	8,7	5
Pokrycie wydatków konsumpcyjnych (żywność, odzież, stałe opłaty mieszkaniowe)	21,3	1	23,8	1
Leczenie, rehabilitacja	3,9	7	3,9	8
Wypoczynek	1,2	10	0,5	10
Kształcenie	3,2	8	4,2	7
Urządzanie wesela i innych uroczystości	2,0	9	2,2	9
Inne	6,4	6	6,7	6

^a *Zróżnicowanie warunków życia...*, s. 52; ^b *Sytuacja bytowa gospodarstw domowych...*, s. 5.

Źródło: opracowanie własne.

Decyzja o wyborze produktu kredytowego jest uzależniona od powodu, dla którego gospodarstwo zamierza się zadłużyć. W tab. 8 zestawiono powody zadłużenia się gospodarstw domowych w latach 2001 i 2003 oraz częstość ich występowania wśród badanych przez GUS respondentów. W tym wypadku, podobnie jak w układzie celów oszczędzania, hierarchia powodów jest podobna w obu okresach,

i tak: najwięcej osób (prawie 25%) zaciąga kredyty na pokrycie wydatków konsumpcyjnych (żywność, odzież, stałe opłaty mieszkaniowe), ponad 21% zadłuża się z powodu remontu mieszkania bądź domu, prawie 20% badanych zaciąga kredyt na zakup droższych dóbr trwałego użytku (z wyjątkiem samochodu), 10% respondentów potrzebowało kredytu właśnie na zakup samochodu. Na piątym miejscu w hierarchii przyczyn zadłużenia się gospodarstw domowych wystąpiła potrzeba zakupu domu, mieszkania bądź wkładu do spółdzielni mieszkaniowej (8,7%), rzadziej występowała potrzeba zadłużenia się z powodu kształcenia (4,2%), leczenia, rehabilitacji (ok. 4%), urządzania wesela i innych uroczystości (2,2%) oraz wypoczynku (0,5%).

3.3. Subiektywna ocena ogólnej satysfakcji finansowej gospodarstw domowych

Analiza subiektywnej¹⁶ oceny ogólnej sytuacji materialnej gospodarstw domowych potwierdza przewagę ocen negatywnych (zła i bardzo zła w 2000 r. dotyczyły 40% gospodarstw, a w 2003 r. – 34%). Oceny: dobra i bardzo dobra sytuacja materialna odnoszą się tylko do 9% gospodarstw w 2000 r. oraz 14% w 2004 r. Więcej niż połowa gospodarstw domowych oceniała swoją sytuację materialną jako średnią (ani dobrą, ani złą). Najgorsze oceny warunków bytu wystąpiły w gospodarstwach utrzymujących się z niezarobkowych źródeł¹⁷, a najlepiej oceniają swoją sytuację finansową pracujący na własny rachunek, których członkowie osiągnęli najwyższy dochód rozporządzalny, prawie o 30% wyższy od dochodu średniego gospodarstw ogółem.

Niezadowolonych ze swoich warunków materialnych zapytano o przyczyny niekorzystnej sytuacji materialnej w latach 2000-2003 (por. tab. 9.) W badanym okresie główną przyczyną były zbyt niskie płace (emerytury i renty), następnie coraz większe koszty utrzymania mieszkania, kolejne przyczyny niekorzystnej sytuacji materialnej to brak możliwości dodatkowych zarobków oraz brak pracy. Pozostałe przyczyny mają wewnętrzny charakter, ponieważ dotyczą spraw samych członków gospodarstwa domowego, takich jak: długotrwała choroba lub inwalidztwo w rodzinie, duże obciążenie osobami na utrzymaniu nie posiadającymi własnych dochodów, rozpad rodziny (rozwód, separacja, śmierć), a także brak kwalifikacji do uzyskania lepszej pracy.

W zakończeniu tej analizy i oceny stopnia zróżnicowania sytuacji finansowej gospodarstw domowych w Polsce można przytoczyć opinię społeczeństwa polskiego o poziomie satysfakcji życiowej Polaków w latach 1994-2004¹⁸ uzyskaną

¹⁶ Por. *Sytuacja bytowa gospodarstw domowych...*, s. 24.

¹⁷ Ze względu na niskie dochody pochodzące ze świadczeń społecznych gospodarstwa te nie zawsze są ujmowane w badaniach budżetów gospodarstw domowych. W niniejszym opracowaniu pominięto tę grupę gospodarstw.

¹⁸ Por. *Poziom satysfakcji życiowej Polaków w latach 1994-2004*, oprac. B. Wciórka, CBOS, Komunikat z badań, Warszawa, styczeń 2005 (www.cbos.pl).

Tabela 9. Przyczyny niekorzystnej sytuacji materialnej gospodarstw domowych w latach 2000-2003

Przyczyny niekorzystnej sytuacji materialnej	Gospodarstwa domowe oceniające swoją sytuację materialną jako złą lub bardzo złą w % ogółu wymienionych przyczyn*			
	2000	2001	2002	2003
Razem	100,00	100,00	100,00	100,00
Zbyt niskie płace	33,5	33,0	33,3	32,4
Brak możliwości dodatkowych zarobków	13,8	12,8	13,1	13,3
Długotrwała choroba lub inwalidztwo w rodzinie	10,5	10,3	9,1	10,4
Duże obciążenie osobami na utrzymaniu (nie posiadającymi własnych dochodów)	6,8	6,8	7,1	6,1
Wysokie koszty utrzymania mieszkania	15,9	16,5	17,2	17,6
Rozpad rodziny (rozwód, śmierć, separacja)	2,5	2,9	2,1	2,4
Brak kwalifikacji do uzyskania lepszej pracy	1,4	1,7	1,7	2,0
Brak pracy	11,6	13,1	13,7	13,3
Inne przyczyny (w tym klęska żywiołowa)	4,0	2,9	2,7	2,5

* należało ograniczyć się do podania najwyżej 3 najistotniejszych powodów.

Źródło: zestawienie własne wskaźników na podstawie: *Zróżnicowanie warunków życia... Sytuacja bytowa gospodarstw domowych...*, s. 20.

w badaniach CBOS przeprowadzonych 3-6 grudnia 2004 r. na liczącej 973 osoby, reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski. W badaniu zapytano o ogólne zadowolenie z życia. Wynik był optymistyczny: 13% bardzo zadowolonych, 49% raczej zadowolonych, 31% średnio zadowolonych, a tylko 6% niezadowolonych. Jednakże zapytano również o ocenę zadowolenia z różnych aspektów życia osobistego i rodzinnego, z pominięciem spraw publicznych. Uzyskane odpowiedzi pokazały, w jak różny sposób dostarczały satysfakcji życiowej: dzieci, małżeństwo, miejsce zamieszkania, przebieg pracy zawodowej, stan zdrowia, materialne warunki bytu, dochody i sytuacja finansowa.

O ile bardzo dużo zadowolenia mamy dzięki dzieciom, miejscu zamieszkania, przebiegowi pracy zawodowej i stanowi zdrowia, o tyle niezmiennie najmniej zadowolenia dostarcza Polakom ekonomiczny wymiar życia. Z materialnych warunków życia niezadowolonych było 24% badanych, a tylko 6% bardzo zadowolonych, natomiast **najmniej satysfakcji życiowej dostarczają Polakom dochody i własna sytuacja finansowa**. Bardzo niezadowolonych z tego powodu jest 27% badanych, niezadowolonych – 24%, co łącznie stanowi 51% Polaków nie usatysfakcjonowanych swoją sytuacją finansową. Tylko 2% ankietowanych było bardzo zadowolonych z dochodów osobistych i ogólnej sytuacji finansowej gospodarstw domowych.

Podsumowując, można stwierdzić, że obecna kondycja dochodowa gospodarstw domowych wymaga ciągle wielu działań w sferze polityki dochodowo-pieniężnej i socjalnej zmieniających postrzeganie własnej sytuacji finansowej gospodarstw domowych na bardziej pozytywne, tak aby poziom dochodów uzyska-

wanych z głównych źródeł utrzymania był bardziej niż dotychczas satysfakcjonujący dla większości Polaków. Wzrost zadowolenia ludności z własnych dochodów przekłada się bowiem na ogólny rozwój gospodarki narodowej i poprawę jakości konsumpcji polskich gospodarstw domowych aspirujących do poziomu jakości życia eurokonsumentów.

THE FINANCIAL SITUATION OF HOUSEHOLDS IN POLAND (IN THE YEARS 2000-2004)

Summary

The aim of the article is to evaluate the financial situation of householders in Poland between 2000 and 2004. Chosen factors shaping the level, structure and diversity of living conditions in cross section of socio-economic types of households were analyzed.

Attention was paid to varied methodology of the households incomes measurement applied by research centres leading to the lack of comparability of results. An example of calculating an income being at a disposal of a household with the use of the so called OECD equivalence applied by GUS (the Main Office of Statistics) was shown. The increase in the time of propensity for consumption of economically active households (people working on their own) was described.

The analysis of aims and forms of saving money and the reasons for indebting of households enabled to evaluate the way of managing the households finance. It helped to find out the causes of difficult financial situation of Polish households.

Summing up, it was shown that incomes and financial situation are the reasons for dissatisfaction for over 50 per cent of the Polish society. This fact should be the basic premise for the changes in the existing income and social policy of state, taking into account equalizing living conditions in the EU countries.

Dr Władysława Muszyńska jest pracownikiem Katedry Badań Marketingowych Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.